

TOMÁŠ HUBÁČEK / 20. 9. 2023

Život jako jazzová balada. Dílo Hanse Janowitze, scenáristy Kabinetu doktora Caligariho

„Byla to doba ‚vyčesaných loken‘. Byla to doba ‚krátkých sukní‘ a ‚tělových punčoch‘. Byla to doba uprchlých synů a unesených dcer. Byla to doba prvního letu zepelínu přes Atlantik, doba historických neshod mezi Východem a Západem. Mezi oběma polovinami lidstva se otevřela trhlina nepředstavitelné hloubky. Byla to skutečně doba bouřlivých kontrastů; byla to doba divokého dětství, ale i předtucha tragických zvrátů, které teprve měly přijít.“^[1] Těmito slovy začal Hans Janowitz nejen svůj jediný dokončený a publikovaný román *Jazz*, ale i jimi v roce 1927, kdy kniha vyšla, prorocky vystihl budoucnost Evropy. V době jejího vydání již ale nepsal v Německu filmové scénáře, pro které nejvíce proslul. Dekadentní kabarety vyměnil za kancelář – již čtyři roky vedl závod na výrobu řepkového oleje v Poděbradech. Osud Hanse Janowitze byl zkrátka stejně bouřlivý a plný zvrátů jako doba, v níž dosáhl svých největších úspěchů.

Mládí a válečná deziluze

Hans Janowitz se narodil v Poděbradech roku 1890 do německo-české židovské rodiny spolumajitele továrny na řepkový olej Gustava Janowitze a jeho ženy Herminy. Rodiče ve svých čtyřech dětech odmala pěstovali umělecké sklony, ať již hudební či literární, a v jejich domácnosti se mluvilo takřka výhradně česky. Přesto byl Hans v roce 1905 poslán do Prahy na německé gymnázium, odkud přestoupil na Pražskou obchodní akademii, kterou ukončil o tři roky později maturitou. V Praze se seznámil s okruhem německy píšících literátů, například Franzem Werfelem, Willy Haasem či Maxem Brodem. Tato setkání jej záhy dovedla k začátku vlastní literární činnosti. Od roku 1911 přispíval básněmi a eseji do časopisu *Herder-Blätter* a Brodovy ročenky *Arkadia*.

V té době už ale byl v Německu, kam původně odešel na otcovu žádost získat praxi v podniku na obchod s obilím. Roky po roční vojenské službě v Salzburgu je těžké v Janowitzově životě přesně zmapovat. Pobýval v Lipsku, nejvíce však v Hamburku, kde působil v divadle Deutsches Schauspielhaus jako příležitostný herec a asistent režie. Šlo o krátké období, kdy byl uměleckým ředitelem divadla Carl Hagemann, jehož vize moderního a stylizovaného divadla byla razantním odklonem od dřívějšího naturalistického pojetí a mohla pro Janowitze být dalším zdrojem inspirace. V roce před začátkem války také přispíval do časopisu *Der Brenner*, zaměřeného na umění a kulturu, jak vlastními povídkami, tak recenzemi (věnoval například pochvalnou kritiku německému vydání básní Fráni Šrámka).

První světová válka byla pro Janowitze těžkou zkouškou. Ačkoliv se osvědčil jako důstojník ve službách rakouské armády, traumatizující zážitky z východní fronty z něj učinily celoživotního pacifistu. Tragickou ránou pro Hanse byla smrt jeho mladšího pětadvacetiletého bratra Franze, nadějného básníka, který publikoval ve všech periodících, kde on sám. Franzovo dílo bylo po skončení války vydáno jeho přítelem a spisovatelem Karlem Krausem a dodnes je překládáno a považováno za jedno z nejvýznamnějších v rámci pražské německé školy.

Ponurý film a divoká scéna

Po skončení války odjel Hans Janowitz do Berlína a ještě koncem roku 1918 začal s Carlem Mayerem pracovat na *Kabinetu doktora Caligariho*. Oba zcela bez zkušeností s filmovou tvorbou napsali scénář k přelomovému snímku, který dodnes fascinuje filmové diváky i historiky. Sám Janowitz se o natáčení filmu mnohokrát později vyjadřoval, ale jeho tvrzení je v mnoha případech jen velmi obtížné doložit. Příkladem může být například historka o vraždě dívky, jíž byl údajně v roce 1913 svědkem v hamburském Holstenwallu – odtud prý převzal do scénáře Holstenwall jako jméno města, v němž se film odehrává. Ať již byly jeho vzpomínky pravdivé či nikoliv, až do konce života Janowitz trval na tom, že *Kabinet* psal jako alegorii celého Německa a že rozhodnutí režiséra Roberta Wieneho vsadit Caligariho příběh do rámujičího příběhu ze sanatoria oslabilo ostré politické vyznění celého filmu.

Po *Kabinetu* následovaly v překvapivě rychlém sledu další filmy, na kterých se Janowitz jako scenárista podílel. Pouhý měsíc a půl po uvedení *Caligariho* následovala

premiéra *Věčného proudu* (Ewige Strom, r. Johannes Guter, 1920), příběhu o mladé ženě, kterou zachrání před utopením říční bůh a která se později začne mstít všem mužům. V témže roce byla do kin uvedena ještě Janowitzova adaptace knihy R. L. Stevensona *Podivný případ Dr. Jekylla a pana Hyda* v režii F. W. Murnaua pod názvem *Janusova hlava* (Januskopf, 1920). Na temném expresionistickém filmu oceňovali diváci i kritici zejména herecký výkon Conrada Veidta v ústřední roli. Snímek je dnes bohužel považován za ztracený – dochovalo se pouze několik fotografií a Janowitzův scénář, soustředící se spíše na vykreslení emocí a atmosféry než na konkrétní záběry.

Podobný osud naneštěstí postihl i druhý snímek, vzešlý z Murnauovy spolupráce s Janowitzem. *Marizza, řečená pašerácká madona* (Marizza, gennant die Schmugglermadonna, 1921) byla podle historičky Lotte Eisner natočena ve výrazně komornějším duchu než *Janusova hlava* a připomínala spíše Murnaův *Hořící důl* (Der brennende Acker), uvedený v témže roce. Ze spletitého melodramatu o milostném trojúhelníku podle námětu Wolfganga Geigera se však dochoval pouze třináctiminutový fragment, restaurovaný v roce 2010 a uvedený v témže roce na festivalu v Pordenone.

Do roku 1923 napsal Janowitz scénáře k dalším pěti filmům, přičemž se již žádný z nich nedočkal většího ohlasu. Výjimku představoval film *Roswolského milenka* (Die Geliebte Roswolskys, r. Felix Basch, 1921) s Astou Nielsen a Paulem Wegenerem v hlavních rolích.

Janowitzovo působení se však neomezilo pouze na filmovou dráhu. Psal básně a kritiky do několika různých časopisů (mimo jiné přispíval články o německé kultuře do pražského deníku *Tribuna*) a v Německu platil za uznávaného literáta. V roce 1921 se stal jedním ze zakládajících členů literárně-politického kabaretu Wilde Bühne (v překladu Divoké scény) herečky Trude Hesterberg. Pro podnik, v němž publikovali i vystupovali tehdejší nejvýznamnější intelektuálové jako Walter Mehring, Leo Heller nebo Kurt Tucholsky, psal básně, které později souborně vydal pod názvem *Asfaltové balady* (Asphaltballaden, 1924). V těchto svých baladách psal o hlubokém lidství, ale i kriticky vystupoval proti společenským poměrům v Německu (viz ukázkou na konci článku).

V domově a emigraci

Rok 1923 se ale pro Janowitzovu kariéru stal zlomovým. V únoru zemřel jeho otec Gustav a Hans se musel vrátit do Čech převzít řízení otcovy olejárny. Později téhož roku navíc kabaret Wilde Bühne postihl požár a po něm se již s novým provozovatelem ke svému původnímu revolučnímu konceptu nevrátil.

O Janowitzově životě v Československu toho příliš mnoho nevíme. Jisté je, že dále psal do novin, přičemž v československém tisku užíval českou variantu svého jména Hanuš. Mimoto ale publikoval pod celou řadou pseudonymů, což dnes komplikuje sestavení jeho kompletní bibliografie. Vydal také druhou a poslední sbírku svých básní pod názvem *Requiem za bratrství* (*Requiem der brüderlichen bruderschaft*, 1928), věnovanou zesnulému bratru Franzovi. V roce 1927 byl otištěn Janowitzův jediný román *Jazz*, inspirovaný roky strávenými v tepající berlínské metropoli a prostředí kabaretů. Spletitý parodický děj plný nedorozumění je napsán tak, že má svojí rytmikou připomínat jazzovou hudbu. Ačkoliv od dobové literární scény získal pochvalné kritiky, jako řada dalších děl, publikovaných krátce před nástupem nacismu, rychle upadl v zapomnění. O jeho znovuoživení se zasloužilo až opětovné vydání na konci devadesátých let.

Hans Janowitz sledoval s obavami politické změny v sousedním Německu na počátku třicátých let. Uvědomoval si hrozbu antisemitismu, a protože byl židovského původu, emigroval se svojí ženou Helen do New Yorku. Většina jeho příbuzných německý teror nepřežila. Hansova sestra Ella i se svojí dcerou Erikou zemřely v koncentračních táborech. Deprimován válečným konfliktem se Janowitz angažoval v organizaci HIAS, poskytující pomoc uprchlíkům z Evropy.

V Americe se Janowitz také neúspěšně pokusil vrátit k filmové tvorbě. V novinách a časopisech vyšlo jen pár jeho článků, zbytek skončil v Janowitzově šuplíku a měl být nalezen až po jeho smrti. Tam také skončil námět k chystanému pokračování slavného *Doktora Caligariho* s podnázvem *Caligari redivivus*. Kvůli právním sporům ale k jeho realizaci nikdy nedošlo.

Po skončení války se Hans Janowitz již do Československa nevrátil. V tu dobu již pracoval v továrně na výrobu parfémů, kde zůstal až do své smrti roku 1954. Americké občanství získal o čtyři roky dříve.

Ukázka z *Asfaltových balad*, napsaných pro berlínský kabaret Wilde Bühne:

Berlínský ranní chorál (1920)

Vždy, když se noc utápí

a město

asfaltově hladké

spánkem nasycené

radostně nový den vyhlíží

proudí do ranních ulic

z kamenných příbytků

černé masy, černé masy –

a bůh Berlína pěje melodii:

Ty hrabej a tvoř

a tvoř a shrábni

shromažďuj stále

bez přestávky a odpočinku

vždyť čas jsou peníze

a peníze jsou svět

a svět je život

na utrácení peněz

Protože umíš-li něco

pak něco děláš

a něco máš

tak něco jsi,

a: umíš-li, máš-li, jsi-li něco -:

můj synu, co chceš víc?!

2

Ráno v osm na začátku školy:

Stádo dětí

Kučeravé vlásky

Očka jasná

Učitel si housle k bradě přiloží

cvičí s nimi staré písně

cvičí je pečlivě stále dokola

hlásky stoupají nahoru a dolu

a tak to zní po celé ráno:

(na melodii: Ub immer Treu und Redlichkeit...)

Ty hrabej a tvoř

a tvoř a shrábní

shromazďuj stále

bez přestávky a odpočinku

vždyť čas jsou peníze

a peníze jsou svět

a svět je život

na utrácení peněz...

– Protože umíš-li něco

pak něco děláš

a něco máš

tak něco jsi,

a: umíš-li, máš-li, jsi-li něco –

mé dítě, co chceš víc?!

3

Každý, kdo tu píseň slyší

Žid a křesťan

Komunista

Monarchista

Vrhne se horlivě na celej ten krám:

Každý se tlačí, potí, cvičí,

marka k dolaru: jedna k sedmdesáti!

Lidé se obelhávají, lidé se podvádějí,

a každý za měřítko bere si:

Ty fuň a běž

a chlastej a škubej

a neustále kupuj

bez přestávky a klidu!

Co stojí svět

Máme přece peníze

a peníze jsou papír,

ten potiskneme!

A uděláš-li to,

tak něco umíš,

pak něco máš

a něco jsi

a: umíš-li, máš-li, jsi-li něco -:

Německo, co chceš víc?!

Překlad: Patricie Kohnová, 2023

Použitá literatura:

Jürgen E. Grandt, *Kinds of Blue: Toni Morrison, Hans Janowitz, and the Jazz Aesthetic*. *African American Review* 38, 2004, č. 2, s. 303–322.

Camill Hoffmann, Franz Janowitz, Hans Janowitz, Rudolf Fuchs, *Rovinám rodným náleží písňě mé...: výbor z tvorby polabských židovských básníků*. Pardubice: Vespero 2016.

Hans Janowitz, *Asphaltballaden*. Berlín: Die Schmiede 1924.

Hans Janowitz. *Jazz*. Bonn: Weidle 1999 (upraveno).

Lotte H. Eisner, *Murnau*. Berkeley: University of California Press 1973.

Cornelius Partsch, That Weimar Jazz. *New England Review* 23, 2002, č. 4, s. 179–194.

Rolf Reiss, Ve stínu doktora Caligariho: Hans Janowitz v exilu. *Illuminace* 9, 1997, č. 4, s. 21–32.

Poznámky:

[1] Přeloženo a upraveno dle nového vydání knihy: Hans Janowitz, *Jazz*. Bonn: Weidle 1999.